

Kazimierz Kuśnierz*, Dominika Kuśnierz-Krupa*

Funkcja turystyczna jako czynnik aktywizacji małych miast zabytkowych dawnej Ziemi Krakowskiej w drugiej dekadzie XXI wieku – wybrane problemy

Tourist function as an activating factor in small historic towns in the former Krakow region in the second decade of the 21st century – selected problems

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, ochrona zabytków, turystyka kulturowa

Key words: cultural heritage, monument protection, culture tourism

W dawnej Ziemi Krakowskiej, tej w granicach historycznych sięgającej po Kłobucko i Krzepice na pń.-zach. oraz po Duklę i Jaślicka na pńd.-wsch., znajduje się ponad 100 zabytkowych ośrodków miejskich¹.

Przedmiotowe miasta oraz zespoły, które utraciły prawa miejskie w przeszłości (przeważnie w XIX wieku), a zachowały historyczny układ urbanistyczny, jego elementy składowe (bloki zabudowy, historyczne podziały ewidencyjne, działki, rozłogi itp.) oraz do pewnego stopnia strukturę funkcjonalno-przestrzenną, zakładane były przeważnie w okresie średniowiecza. Na ich terenie znajdują się liczne zabytki w postaci zespołów i obiektów architektonicznych oraz założeń urbanistycznych o często bezcennej wartości historycznej oraz artystycznej.

Wśród miast Ziemi Krakowskiej dominuje ośrodek stołeczny – Kraków, który w historii Polski odgrywał wiodącą rolę i jest od wieków stolicą kulturalną kraju. Na opisywanym obszarze znajduje się też szereg innych miast: dużych i średnich, które są ośrodkami regionalnymi (m.in. Tarnów, Nowy Sącz, Nowy Targ, Gorlice, Biecz, Krosno czy Jasło), a także małych, wśród których można spotkać bezcenne zespoły zabytkowe (m.in. Nowy Wiśnicz, Ciężkowice, Niepołomice, Krościenko n. Dunajcem, Wojnicz, Bochnia, Wieliczka, Dobczyce)².

In the former Krakow Region, within its historic boundaries reaching to Kłobucko and Krzepice in the north-west, and to Dukla and Jaślicka in the south-east, there are over 100 historic urban centres¹.

The towns and complexes in question, which lost their city rights in the past (mostly in the 19th century) but preserved their historic urban layout, its elements (buildings blocks, historic land divisions, plots, land layout etc.) and, to a certain extent, their functional-spatial structure, were founded mainly during the medieval period. They can boast numerous historic items in the form of architectonic complexes and objects, and urban layouts frequently of priceless historic and artistic value.

Krakow, which played a leading role in the history of Poland and has been a cultural capital of the country for centuries, is predominant among urban centres of the Krakow Region. Within the described area there are also several other towns: large and medium, which are regional centres (e.g. Tarnów, Nowy Sącz, Nowy Targ, Gorlice, Biecz, Krosno or Jasło), as well as small among which one can encounter invaluable historic complexes (e.g. Nowy Wiśnicz, Ciężkowice, Niepołomice, Krościenko on the Dunajec, Wojnicz, Bochnia, Wieliczka, Dobczyce)².

* Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* *Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology*

Cytowanie / Citation: Kuśnierz K., Kuśnierz-Krupa D. Tourist function as an activating factor in small historic towns in the former Krakow region in the second decade of the 21st century – selected problems. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;42:61-70

Otrzymano / Received: 2015-05-10 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-06-14

doi:10.17425/WK42HISTORICTOWNS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Mapa Polski na przełomie XIII i XIV wieku z podziałem na Ziemię Krakowską, Wielkopolskę i Ziemię Łęczycką (oprac. D. Kuśnierz-Krupa)

Fig. 1. Map of Poland at the turn of the 13th and 14th century with division into the Krakow, Greater Poland and Łęczyca regions, (prep. by D. Kuśnierz-Krupa)

Na terenie wymienionych wyżej miast, a także zespołów wiejskich położonych w dawnej Ziemi Krakowskiej istnieje wielki zasób zabytków dziedzictwa kulturowego. Są to układy urbanistyczne, ruralistyczne, relikty rozłogów pól z czasów lokacyjnych³; relikty uformowań wczesnośredniowiecznych w postaci grodów i podgrodzi, zamków „kazimierzowskich” czy osad targowych; zespoły kościelne oraz klasztorne (często o charakterze refugialnym); zespoły rezydencjonalne (królewskie, magnackie); zabytki sztuki ogrodowej, kalwarie, cmentarze; uformowania obronne wszystkich systemów; zabytki architektury świeckiej, m.in. ratusze, sukiennice, kamienice mieszczańskie, spichlerze, zabytki techniki; enklawy jednorodnej architektury drewnianej; cerkwie i inne.

Wymienione wyżej zabytki występują w zespołach architektoniczno-urbanistycznych lub pojedynczo. Ich wartość mierzy czas, rola w dziejach narodu, poziom artystyczny, a także stopień autentyczności wobec późniejszych przekształceń, szczególnie po II wojnie światowej. Bez wątpliwości do najcenniejszych z nich należy zaliczyć cały zespół zabytkowy Krakowa, w tym zespół staromiejski wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO, zespół zabytkowy królewskiego miasta Kazimierza z układem urbanistycznym oraz zespołami kościelno-klasztornymi na Skałce i św. Katarzyny, zespół obiektów na Salwatorze, w Mogile,

In the above mentioned towns, as well as village complexes located in the former Krakow Region there exists a wide range of cultural heritage monuments. They are urban or rural layouts, relics of field layout from the foundation times³; relics of early-medieval formations in the shape of boroughs and settlements outside city walls, “Casimir” castles or trade centres; church and monastery complexes (frequently of refuge character); residential complexes (royal, magnate); monuments of garden art, calvaries, cemeteries; defensive formations of all systems; monuments of lay architecture e.g. town halls, cloth halls, burgesses’ tenement houses, granaries, monuments of technique; enclaves of uniform wooden architecture; orthodox churches and others.

The above mentioned monuments occur in architectonic-urban complexes or individually. Their value is measured by time, role in the national history, artistic level, as well as degree of authenticity in relation to later transformations, particularly after World War II. Undoubtedly, among the most precious of them is the whole historic complex of Krakow, including the Old Town entered into the UNESCO List of World Cultural Heritage, the historic complex of the royal Town of Kazimierz with its urban layout and church – monastic complexes in Skałka and St. Katharine’s, the complexes in Salwator, Mogiła, Łobzów (Summer Residence of Polish Kings) etc. One ought to mention here castle complexes in the Krakow-Częstochowa Upland; the castle-church-and-monastery complex in Tyniec with nearby Skawina; the complex of monuments in the Poprad river basin (castles, towns, health resorts etc.); historic complexes in the upper Dunajec river basin⁴ (e.g. wooden buildings of Chochołów, Spisz villages, wooden churches in Dębno, Łopuszna, Nowy Targ and others. The collection is complemented by other significant historic centres, such as Wieliczka and Bochnia constituting the “salt mining region”, and Kalwaria Zebrzydowska (entered into the UNESCO List of World Cultural Heritage) singled out by its unique artistic, spatial and composition values. The above mentioned collection, because of its uniqueness and cultural values, stands out on the cultural map of Europe. It has several media, among which there also appears a tourist function.

Contemporary principles of monument protection are based on legislation dating back to the interwar period, defined in 1962, later amended several times, and currently require further updating and adjusting to the changing free-market situation which underwent fundamental transformations after 1989. As a consequence of those positive transformations the protective role of the state towards monuments ceased, with the exception of the most valuable complexes and objects. Thousands of valuable objects remained beyond the reach of state subsidies, and while some of them found their owners, a vast percentage are still waiting for interest and rescue. It is those object that mostly constitute the cultural landscape of Polish towns, par-

Fot. 1. Zamek Lubomirskich w Nowym Wiśniczu. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2013
 Photo 1. The Lubomirski castle in Nowy Wiśnicz. Photo: D. Kuśnierz-Krupa 2013

Fot. 2. Widok na zamek w Niepołomicach. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2014
 Photo 2. View of the castle in Niepołomice. Photo: D. Kuśnierz-Krupa 2014

Fot. 3. Klasztor Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej. Widok na elewację frontową. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2005
 Photo 3. Bernardine Monastery in Kalwaria Zebrzydowska. View of the front elevation. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2005

w Łobzowie (letnia rezydencja królów polskich) itp. Należy też wymienić tutaj zespół zamków Jury Krakowsko-Częstochowskiej; tyniecki zespół zamkowo-kościelno-klasztorny z pobliską Skawiną; zespół zabytków w dorzeczu Popradu (zamki, miasta, uzdrowiska i in.); zespoły zabytkowe dorzecza górnego Dunajca⁴ (m.in. zespoły zabudowy drewnianej Chochołowa, wsi spiskich, drewniane kościoły Dębna, Łopusznej, Nowego Targu i in). Zbiór ten uzupełniają inne ważne ośrodki zabytkowe, takie jak Wieliczka i Bochnia, stanowiące „zagłębie solne” oraz wyróżniająca się wybitnymi walorami artystycznymi, przestrzennymi i kompozycyjnymi Kalwaria Zebrzydowska (wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO). Wymieniony wyżej zasób ze względu na swoją unikalność oraz wartości kulturowe wyróżnia się na mapie kulturalnej Europy. Ma on szereg nośników, wśród których pojawia się także funkcja turystyczna.

ticularly the small ones where traditional city-creation factors are poorly developed. Many of those centres are now undergoing a period of stagnation connected with poverty and unemployment of their residents, which is manifested by e.g. lack of care about cultural landscape or historic objects which, in many cases, are little known and undiscovered by tourists.

The main thesis of this publication is that at the beginning of the 21st century there seems to be a chance to activate and develop small towns in the Krakow Region thanks to appropriate promotion of their cultural heritage as a “tourist product”. The thesis requires some explanation, though the issue of a tourist function of historic objects and complexes has already been known and discussed⁵.

According to the authors, optimal principles for conservation protection of the historic objects and complexes in question should be created in accordance

Fot. 4. Dawny klasztor w Nowym Wiśniczu. Fot. K. Kuśnierz, 2012
 Photo 4. Former monastery in Nowy Wiśnicz. Photo: K. Kuśnierz, 2012

Współczesne zasady ochrony zabytków oparte są na ustawodawstwie wywodzącym się z okresu międzywojennego, zdefiniowanym w 1962 roku, później kilkakrotnie nowelizowanym; obecnie wymagają dalszej aktualizacji i przystosowania do zmieniającej się sytuacji wolnorynkowej, która uległa zasadniczym przeobrażeniom po 1989 roku. W konsekwencji owych pozytywnych przemian ustala opiekunczą rolę państwa w stosunku do zabytków, z wyjątkiem najcenniejszych zespołów i obiektów. Poza zasięgiem dotacji państwowych pozostały tysiące cennych obiektów, z których

Ryc. 2. Widok zamku w Skawinie (wg. J. Mitkowskiego) w panoramie Krakowa z *Kroniki Świata* Hartmanna Schedla – 1493 r., ([w:] MHMK, nr inw. MHK 1591/8)

Fig. 2. View of the castle in Skawina (acc. to J. Mitkowski) in the panorama of Krakow from the *Chronicle of the World* by Hartmann Schedl – 1493, ([in:] MHMK, inv. no MHK 1591/8)

część odnalazła swych właścicieli, jednak znakomity ich procent oczekuje wciąż na zainteresowanie i ratunek. Właśnie te obiekty w większości tworzą krajobraz kulturowy polskich miast, szczególnie tych małych, gdzie tradycyjne czynniki miastotwórcze są słabo wykształcone. Wiele z tych ośrodków przeżywa obecnie okres stagnacji związany z ubóstwem i bezrobociem mieszkańców, co objawia się m.in. brakiem dbałości o krajobraz kulturowy oraz obiekty zabytkowe, które w wielu przypadkach są mało znane i jeszcze nieodkryte przez turystów.

Wydaje się, i jest to główna teza niniejszej publikacji, że na początku XXI wieku rysuje się szansa aktywizacji i rozwoju małych miast Ziemi Krakowskiej dzięki od-

with the Monument Protection Act, the Construction Act, as well as the regulations of Local Spatial Development Plans. A new model of modern use of described objects and complexes should be worked out, which will be based on their tourist potential, which in turn will bring financial profits that will help to cover the costs of e.g. their maintenance, renovation etc.

Barriers of “safe adaptation”, not violating cultural values of those monuments should also be determined, which has to be achieved by means of thorough historic-urban and architectonic studies, as well as thought-out project concepts. Revalorisation of the historic objects and complexes in question, generally also connected with a change of their original function and a modern conservation creation, offers them a chance for further existence. Such a pragmatic approach frequently stands in contradiction to the intentions of the monument conservator who cares about a possibly far-reaching protection of an object or a complex. A crucial issue here is working out a compromise which will allow for a proper revalorisation of a monument with simultaneous introduction of new functions into it⁶. A good example, but also a warning, is the palace and garden complex in Boratyn in Podkarpacie, where an old landowner’s manor was converted into a hotel complex with accompanying cultural functions⁷. There are more such examples e.g. the palace-and-garden complex in Sieniawa or Dubiecko. A slightly different example is the Family Home Museum of John Paul II in Wadowice which is an object of great emotional value, visited by thousands of tourists from all over the world. The Museum was revalorised and modernised in the year 2013. Maintaining a high aesthetic standard, it is a typical “tourist product”, since it does not aim at recreating the original “ambience” of the house in which John Paul II grew up, but is deliberately, secondarily, made “more attractive” to draw more visitors. One could enumerate examples of museums whose function is inseparably connected with commerce e.g. the Amish Community in Pennsylvania or the cultural park in Dawson in the Yukon Territory in Canada (a distribution centre for gold from the Klondike Valley).

Fot. 5. Widok na klasztor Benedyktynów w Tyńcu. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2014
 Photo 5. View of the Benedictine Monastery in Tyniec. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2014

powodniej promocji ich dziedzictwa kulturowego jako „produktu turystycznego”. Teza ta wymaga pewnego wyjaśnienia, choć problem funkcji turystycznej obiektów i zespołów zabytkowych jest już znany i omawiany⁵.

Zdaniem autorów należy stworzyć optymalne zasady ochrony konserwatorskiej przedmiotowych obiektów i zespołów zabytkowych, zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z Ustawą Prawo budowlane, a także zapisami Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego. Należy opracować nowy model współczesnego użytkowania opisywanych obiektów i zespołów, który będzie bazował na ich potencjale turystycznym, co z kolei przyniesie dochody finansowe, które pomogą pokryć koszty m.in. ich bieżącego utrzymania, remontów itp.

Należy też określić bariery „bezpiecznej adaptacji”, nienaruszającej wartości kulturowych owych zabytków, co prowadzić musi przez dogłębne studia historyczno-urbanistyczne i architektoniczne, a także przemyślane koncepcje projektowe. Rewaloryzacja przedmiotowych obiektów i zespołów zabytkowych, na ogół związana również ze zmianą ich pierwotnej funkcji oraz współczesną kreacją konserwatorską daje im szansę na dalszą egzystencję. Taka pragmatyka postępowania pozostaje często w sprzeczności z dążeniami konserwatora zabytków, któremu zależy na możliwie daleko idącej ochronie obiektu lub zespołu. Istotną kwestią jest wypracowanie kompromisu, który pozwoli na prawidłową rewaloryzację zabytku z jednoczesnym wprowadzeniem doń nowych funkcji⁶. Dobrym przykładem, ale też ostrzeżeniem jest zespół pałacowo-ogrodowy w Boratynie na Podkarpaciu, gdzie dawna siedziba ziemiańska przерodziła się w zespół

Coming back to the main current of these considerations, one has to draw attention to the fact that in small, peripheral centres, devoid of classical city-creation factors, tourism is a potential direction of development – tourism based on local attractions resulting from historic collections, historic or landscape values etc. For such a programme of enlivening the discussed centres to be successful, certain conditions have to be fulfilled, such

Fot. 6. Widok na ruiny zamku Tenczyn we wsi Rudno. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2012
 Photo 6. View of the ruins of the Tenczyn castle in Rudno village. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2012

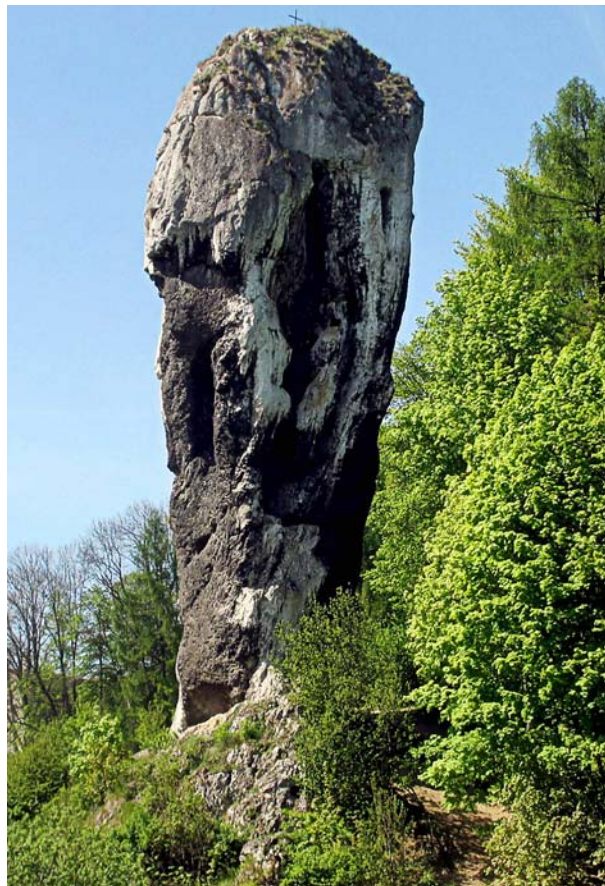
as: hotel accommodation, service base and, first of all, revalorised and interesting objects, historic complexes and cultural landscape. Then there will be a chance that, owing to tourism, new workplaces will appear in a given

Fot. 7. Zamek w Pieskowej Skale. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2014
 Photo 7. Castle in Pieskowa Skala. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2014

hotelowy z towarzyszącymi mu funkcjami o charakterze kulturalnym⁷. Takich przykładów jest więcej, m.in. zespoły pałacowo-ogrodowe w Sieniawie czy Dubiecku. Nieco innym przykładem jest Muzeum Dom Rodzinny Jana Pawła II w Wadowicach, które jest obiektem o wielkich wartościach emocjonalnych, odwiedzanym przez tysiące turystów z całego świata. Przedmiotowe Muzeum zostało zrewaloryzowane i unowocześnione w 2013 roku. Utrzymane jest w wysokim standardzie estetycznym i jest typowym „produktem turystycznym”, gdyż nie dąży do odtworzenia pierwotnego „klimatu” domu, w którym wychował się Jan Paweł II, ale jest celowo, wtórnie, „uatrakcyjnione” z myślą o przybywających tam turystach. Można by tutaj mnożyć przykłady muzeów, których funkcja nierozdzielnie związana jest z komercją, np. kraina Amiszów w Pensylwanii czy park kulturowy w Dawson na terytorium Jukon w Kanadzie (centrum dystrybucji złota z Doliny Klondike).

Wracając do głównego nurtu niniejszych rozważań należy zwrócić uwagę na fakt, że w małych peryferyjnych ośrodkach, pozbawionych klasycznych czynników miastotwórczych, potencjalnym kierunkiem rozwoju jest turystyka. Turystyka bazująca na lokalnych atrakcjach, wynikających z zasobów zabytkowych, wartości historycznych, krajobrazowych itp. Aby taki program ożywienia przedmiotowych ośrodków powiódł się, muszą być spełnione takie warunki, jak baza hotelowa, zaplecze usługowe oraz przede wszystkim zrewaloryzowane i ciekawe obiekty, zespoły zabytkowe i krajobraz kulturowy.

Fot. 8. Maczuga Herkulesa w Ojcowskim Parku Narodowym. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2014
 Photo 8. Maczuga Herkulesa (Bludgeon of Hercules) in the Ojców National Park. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2014

Fot. 9. Kalwaria Zebrzydowska. Droga Kalwaryjska, widok na Ratusz Piłata. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2005
 Photo 9. Kalwaria Zebrzydowska. The Calvary Route, view of the Pilatus Palace. Photo by: D. Kuśnierz-Krupa, 2005

Wówczas zaistnieje szansa, że dzięki turystyce w danym ośrodku pojawią się nowe miejsca pracy, poprawi się infrastruktura, a w konsekwencji także rozwinie gospodarka⁸.

W trakcie studiów nad zasobem zabytkowym miast Ziemi Krakowskiej i jego rolą we współczesnym rozwoju regionu opracowany został projekt struktury regionalnej przedmiotowych zasobów z rozbiem na okręgi atrakcji turystycznych otaczających „zespół krakowski”. Wyodrębniono w ten sposób sześć jednostek, które przy zachowaniu jednorodności regionalnej prezentują różnorodny zasób.

Jednostka pierwsza to miasto Kraków oraz obszar jego otuliny o promieniu 30 km, na terenie której znajdują się m.in. zespół Wieliczki z kopalnią soli; klasztor w Mogile; Myślenice oraz Skawina jako przykłady średniowiecznych ośrodków miejskich fundacji Kazimierza Wielkiego; Tyniec z zamkiem oraz klasztorem; Tenczynek z ruinami zamku we wsi Rudno; pobliskie Krzeszowice z zespołem pałacowo-ogrodowym; Dobczyce z ruinami zamku oraz relikwiami dawnego podgrodzia.

Jednostkę drugą stanowią zabytki i uformowania przyrodnicze Jury Krakowsko-Częstochowskiej. W jej skład wchodzi zamki, ruiny zamków oraz atrakcyjne utwory Ojcowskiego Parku Narodowego.

Jednostka trzecia to zespół wadowicko-kalwaryjski, w którym Wadowice prezentują wartości związane z miastem rodzinnym Jana Pawła II (dom rodzinny, szkoła, rynek) oraz rozwiniętym ruchem pielgrzymkowym i turystycznym. Niezwykle ważnym ogniwem

centre, infrastructure will improve and, as a consequence, economy will develop⁸.

In the course of studies on historic resources of the towns in the Krakow Region and their role in the modern development of the area, a project of regional structure of the discussed resources was prepared, with division into districts of tourist attractions surrounding the “Krakow complex”. In this way six units were distinguished, which present varied resources while preserving regional uniformity.

The first unit is the city of Kraków and the area surrounding it within a 30-kilometer radius, which encompasses e.g. the complex in Wieliczka with the salt mine; the monastery in Mogila; Myślenice and Skawina as examples of medieval urban centres founded by king Kazimierz Wielki; Tyniec with the castle and monastery; Tenczynek with the castle ruins in Rudno village; nearby Krzeszowice with the palace and garden complex; Dobczyce with castle ruins and relics of the old settlement outside the town.

The second unit encompasses monuments and natural formations of the Krakow-Częstochowa Upland. It contains castles, castle ruins and attractive features of the Ojcow National Park.

The third unit is the Wadowice-Kalwaria complex, in which Wadowice present the values associated with the home town of Pope John Paul II (family home, school, market square) and a developed pilgrimage and tourist industry. Extremely important elements in this

Fot. 10. Ruiny zamku w Lanckoronie. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2012
Photo 10. Ruins of the castle in Lanckorona. Photo by: D. Kuśnierz-Krupa, 2012

Fot. 11. Kościół pw. Marii Magdaleny w Rabce-Zdroju. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2011
Photo 11. Church of St. Mary Magdalene in Rabka-Zdroj. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2011

w tej jednostce jest zespół kościelno-klasztorny oraz droga kalwaryjska w Kalwarii Zebrzydowskiej. Zespół ten jest wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Jednostkę tę uzupełniają: drewniane miasteczko Lanckorona z ruinami średniowiecznego zamku fundacji króla Kazimierza Wielkiego założonego przy granicy Dzielnicy Senioralnej z Księstwem Oświęcimsko-Zatorskim (granica na rzece Cedron) oraz Zator z historycznymi stawami oraz aleją lipową. Listę ważnych obiektów zabytkowych tej jednostki kończy zespół pałacowy w Suchej Beskidzkiej.

Jednostka czwarta położona jest w dorzeczu Górnego Dunajca. Do najwartościowszych miejsc tego obszaru należy zaliczyć drewniane zespoły historycznej zabudowy Zakopanego, Chochołowa, Nowego Targu, Krościenka n. Dunajcem; drewniane kościoły w Nowym Targu, Łopusznej, Dębnie, Krościenku n. Dunajcem, Rabce-Zdroju; zamki i ruiny w Niedzicy, Czorsztynie, Szaflarach oraz zespół przyrodniczy Przełom Dunajca w Pienińskim Parku Narodowym. Wspólną cechą tego regionu jest bogactwo tradycji i kultury ludowej⁹.

Jednostka piąta i szósta położone są na wschód i południowy wschód od aglomeracji krakowskiej. Pierwsza z nich to obszar, na terenie którego położone są zespoły miejskie i obiekty zabytkowe doliny Popradu i Kamienicy Nawojowskiej, czyli m.in. Stary i Nowy Sącz, Piwniczna, Muszyna, Tylisz (zw. dawniej Miastkiem), zapomniana Łabowa (zw. dawniej Lubomierzem), Krynica z dobrze utrzymaną zabudową uzdrowiskową. Na przedmiotowym terenie znajdują się również ruiny zamków, m.in. w Rytrze i Muszynie, a także duży zbiór drewnianych cerkwi i kościołów, np. w Złockiem, Andrzejówce, Szczawniku czy Miliku. Nagromadzenie tylu wartościowych i pięknych obiektów na stosunkowo niewielkim terenie może być kanwą do utworzenia szlaków turystycznych, edukacyjnych oraz tras rowerowych.

Ostatnia z wyodrębnionych jednostek obejmuje obszar w rejonie Brzeska i Czchowa. Zawiera ona różnorodne obiekty i zespoły zabytkowe. Na opisywanym terenie położone są średniowieczne miasta, takie jak Brzesko, Bochnia, Czchów; ośrodki nowożytne, np.

unit are the church and monastery complex and the Calvary route in Kalwaria Zebrzydowska. The complex has been entered into the UNESCO List of World Cultural Heritage. The unit is complemented by: a wooden town of Lanckorona with ruins of a medieval castle founded by King Kazimierz Wielki established by the border between the Seniorate Province and the Oświęcim-Zator Duchy (border on the river Cedron) and Zator with historic ponds and a lime-tree avenue. The list of important historic objects in this unit ends with the palace complex in Sucha Beskidzka.

The fourth unit is situated in the Upper Dunajec river basin. Among the most valuable sites in this area there are wooden complexes of historic buildings in Zakopane, Chochołów, Nowy Targ, Krościenko on the Dunajec; wooden churches in Nowy Targ, Łopuszna, Dębno, Krościenko on the Dunajec, Rabka-Zdroj; castles and ruins in Niedzica, Czorsztyn, Szaflary and the nature site Dunajec Gorge in the Pieniny National Park. Rich tradition and folk culture is a common feature of that region⁹.

The fifth and sixth units are located to the east and south-east from the Krakow agglomeration. The former is the area in which town complexes and historic objects of the Poprad and Kamienica Nawojowska valleys are located i.e. Stary and Nowy Sącz, Piwniczna, Muszyna, Tylisz (formerly known as Miastko), forgotten Łabowa (formerly know as Lubomierz), Krynica with well-maintained health-resort buildings. Within the discussed area there are also castle ruins e.g. in Rytro and Muszyna, as well as a large complex of wooden Orthodox and Catholic churches e.g. in Złockie, Andrzejówka, Szczawnik or Milik. An accumulation of so many valuable and beautiful objects within a relatively small area could become a basis for creating tourist, educational or cycling routes.

The last of the distinguished units encompasses the area in the region of Brzesko and Czchów. It contains diverse historic objects and complexes. Such medieval towns as Brzesko, Bochnia, Czchów; modern centres, e.g. Wiśnicz, founded nearby the Lubomirski castle;

Wiśnicz, założony przy zamku Lubomirskich; zamki oraz ruiny zamków; zespoły klasztorne, a także relikty zabudowy drewnianej, np. Lipnicy Murowanej (domy oraz kościół pw. św. Leonarda).

Poza wymienionymi jednostkami we wschodniej części Ziemi Krakowskiej należy odnotować interesujące „zagłębienie” atrakcji turystycznych zlokalizowanych w Ziemi Bieckiej, w dorzeczu Jasiołki. Są to zabytkowe ośrodki miejskie fundacji króla Kazimierza Wielkiego, takie jak np. Jasło, Dukla; miasta obronne, jak np. Biecz; zespoły zabytkowej zabudowy drewnianej, np. w Jaśliskach lub Ciężkowicach, a także szereg innych cennych obiektów, np. dwór obronny w Szymbarku, ratusz w Bieczu, dwór Karwacjantów w Gorlicach i wiele innych.

Powyższa, nieco skrócona prezentacja zasobu substancji zabytkowej dawnej Ziemi Krakowskiej ukazuje mnogość oraz różnorodność wartości kulturowych w postaci miast, obiektów architektonicznych, krajobrazów, architektury obronnej itd. Tutaj też istnieją bogate tradycje kulturowe sięgające średniowiecza i występujące tylko na terenie Ziemi Krakowskiej. Tradycje te mają swój określony wkład w rozwój kultury narodowej, tworząc w niej oryginalne, charakterystyczne dla przedmiotowego regionu symbole w postaci krakowskiego Emausu, Wianków, Rękawki, bobowskich koronek czy wielkanocnych palm z Lipnicy Murowanej. Te i inne wartości kulturowe winny być wykorzystane i stanowić podstawę aktywizacji lokalnych ośrodków miejskich oraz gmin. Zabytki traktowane jako „produkt turystyczny” są niekiedy jedyną szansą na ich rozwój gospodarczy oraz infrastrukturalny.

castle and castle ruins; monastic complexes, as well as relics of wooden buildings e.g. Lipnica Murowana (houses and the church of St. Leonard) are located within the described area.

Besides the already mentioned units in the eastern part of the Krakow Region, one should notice an interesting “mine” of tourist attractions located in the Biecz Lands, in the Jasiołka river basin. They are historic urban centres founded by King Kazimierz Wielki, such as e.g. Jasło, Dukla; defensive towns like e.g. Biecz; complexes of historic timber houses e.g. in Jaśliska or Ciężkowice, as well as several other precious objects e.g. a fortified manor in Szymbark, the town hall in Biecz, the Karwacjant manor in Gorlice and many other.

The above, rather brief presentation of the historic resources of the former Krakow Region reveals the abundance and diversity of cultural values in the shape of towns, architectonic objects, landscapes, defensive architecture etc. There are also rich cultural traditions dating back to the medieval period and occurring exclusively in the Krakow Region. Those traditions have their definite contribution to the development of national culture, creating in it original symbols, characteristic for the given region in the form of Krakow fairs of Emaus, Wianki, Rękawka, laces from Bobowa or Easter palms from Lipnica Murowana. Those and other cultural values ought to be used and constitute the basis for activating local urban centres and counties. Monuments treated as a “tourist product” are sometimes the only chance for their economic and infrastructural development.

tłum. V.M.

Fot. 12. Drewniana historyczna zabudowa w Jaśliskach. Fot. D. Kuśnierz-Krupa, 2013
Photo 12. Historic wooden buildings in Jaśliska. Photo: D. Kuśnierz-Krupa, 2013

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Kobylarczyk J. Dwór w Boratynie jako przykład ocalałej rezydencji o wartości historycznej. *Wiadomości Konserwatorskie* 2012;31.
- [2] Kopciowski D. Kazimierz Dolny, przekształcenia wartości zabytkowych w kontekście ochrony prawnej. Praca doktorska, Politechnika Krakowska, 2012.
- [3] Kuśnierz K., Malik R. Współczesne kierunki rozwoju miast średniej wielkości w aspekcie ich wartości kulturowych. In: Kadłuczka A. (ed.) *Zabytki architektury i urbanistyki Ziemi Krakowskiej i ich rola we współczesnym rozwoju regionu*. Wyd. DjaF, Kraków, 1996.
- [4] Kuśnierz K. Z historii rozwoju przestrzennego Wadowic. In: Zin W., Kadłuczka A., Kuśnierz K. (eds.) *Wadowice, Miasto Jana Pawła II*. Wyd. DjaF, Kraków, 1997.
- [5] Kuśnierz K. Program opieki nad zabytkami powiatu nowotarskiego na lata 2009–2012. Mpis w Archiwum WUOZ w Krakowie, Delegatura w Nowym Targu.
- [6] Kuśnierz-Krupa D. Dziedzictwo kulturowe miast – szansa rozwoju czy przeszkoda – na przykładzie wybranych małych miast Podkarpacia. In: Gyurkovich J. (ed.) *Przyszłość miast – miasta przyszłości*. Monografia nr 455 PK, Wyd. PK, Kraków, 2014.
- [7] Kuśnierz-Krupa D. *Jaśliśka w Średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*. Wyd. PK, Kraków, 2013.
- [8] Kuśnierz-Krupa D. *Fundacje miejskie Benedyktynów Tynieckich w Małopolsce Południowej*. Wyd. PK, Kraków, 2014.
- [9] *Synteza wartości kulturowych przestrzeni Państwa Polskiego*. Czyżewska A., Lipińska B. (eds.), Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Gdańsk, 1991.
- [10] Szlezynger P. *Nowy Wiśnicz. Historia, architektura, konserwacja*. Monografia nr 16, Wyd. AWF im. B. Czecha w Krakowie, Kraków, 2013.

¹ *Synteza wartości kulturowych przestrzeni Państwa Polskiego*, A. Czyżewska, B. Lipińska (red.), Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Gdańsk 1991; *Prowincja Ziemia Krakowska*, kier. naukowe T. Węclawowicz, oprac. części urbanistycznej K. Kuśnierz, Kraków 1991, passim.

² K. Kuśnierz, R. Malik, *Współczesne kierunki rozwoju miast średniej wielkości w aspekcie ich wartości kulturowych*, [w:] *Zabytki architektury i urbanistyki Ziemi Krakowskiej i ich rola w rozwoju regionu*, A. Kadłuczka (red.), Kraków 1997, s. 21–34; K. Kuśnierz, *Z historii rozwoju przestrzennego Wadowic*, [w:] *Wadowice, Miasto Jana Pawła II*, W. Zin, A. Kadłuczka, K. Kuśnierz (red.), Wyd. DjaF, Kraków 1997, s. 27–56; D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśliśka w Średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*, Wyd. PK, Kraków 2013.

³ D. Kuśnierz-Krupa, *Fundacje miejskie Benedyktynów Tynieckich w Małopolsce Południowej*, Wyd. PK, Kraków 2014, passim.

⁴ K. Kuśnierz, *Program opieki nad zabytkami powiatu nowotarskiego na lata 2009–2012*, mpis [w:] Archiwum WUOZ w Krakowie, Delegatura w Nowym Targu, s.v.

⁵ np. P.S. Szlezynger, *Nowy Wiśnicz. Historia, architektura, konserwacja*, Monografia nr 16, Wyd. AWF im. B. Czecha w Krakowie, Kraków 2013, passim; D. Kuśnierz-Krupa, *Dziedzictwo kulturowe miast – szansa rozwoju czy przeszkoda – na przykładzie wybranych małych miast Podkarpacia*, [w:] *Przyszłość miast – miasta przyszłości*, J. Gyurkovich i in. (red.), Monografia nr 455 PK, Kraków 2014, s. 91–110.

⁶ D. Kopciowski, *Kazimierz Dolny, przekształcenia wartości zabytkowych w kontekście ochrony prawnej*, praca doktorska oprac. na WA PK pod kierunkiem prof. W. Kosińskiego, Kraków 2012, mpis [w:] Biblioteka PK, s.v.

⁷ J. Kobylarczyk, *Dwór w Boratynie jako przykład ocalałej rezydencji o wartości historycznej*, „Wiadomości Konserwatorskie” nr 31/2012, s. 78 i n.

⁸ D. Kuśnierz-Krupa, *Dziedzictwo kulturowe...*, op. cit., passim.

⁹ K. Kuśnierz, *Program opieki nad zabytkami...*, op. cit., passim.

Streszczenie

Niniejszy artykuł ukazuje bogactwo zasobu zabytków architektury i urbanistyki Ziemi Krakowskiej. Opisane obiekty i zespoły w większości wymagają rewaloryzacji, adaptacji i przystosowania do roli atrakcji turystycznych. Owa rola może pomóc w aktywizacji zaniedbanych i zubożałych ośrodków, a także przyczynić się do rozwoju ich gospodarki i infrastruktury.

Abstract

This article presents the vast range of monuments of architecture and urban design in the Krakow region. The majority of described objects and complexes require revalorisation and adaptation for their role as tourist attractions. That role could help in activating neglected and impoverished centres, and contribute to the development of their economy and infrastructure.